

מדינות המפרץ וטורקיה: משרטטות (מחדש) את מפת הבריתות במזרח התיכון

יואל גוז'נסקי וגליה לינדנשטראוס | 27 באפריל, 2022 | גיליון 1593

בשנה האחרונה חלו התפתחויות משמעותיות בקשרים שבין טורקיה למדינות ערביות מרכזיות לאחר שאלו היו מתוחים לאורך כעשור. הבולטות שבהן הן הפשרת היחסים עם איחוד האמירויות וערב הסעודית. בעוד שסיבוב הפרסה הטורקי מול אבו דאבי וריאד נבע בעיקר משיקולים כלכליים, יש לו גם משמעויות גאו-אסטרטגיות. ההפשרה ביחסים בין אנקרה, אבו דאבי וריאד תורמת לסיכוי שההתקרבות מהעת האחרונה בין ישראל לבין טורקיה תחזיק מעמד, מכיוון שהיא מביאה לעמדה מתונה יותר של אנקרה בסוגיות אזוריות, החשובות לישראל.

אנקרה אירחה בנובמבר 2021 את השליט בפועל של איחוד האמירויות, שיח' מחמד בן-זאיד, ונשיא טורקיה, רג'פ טאיפ ארדואן, הגיע בפברואר 2022 לביקור באיחוד האמירויות. ההתקרבות בין אבו דאבי לאנקרה הייתה תפנית חדה במיוחד מכיוון שארדואן האשים את איחוד האמירויות כמי שעמדה מאחורי ניסיון ההפיכה נגדו ב-2016. בביקורו של בן-זאיד בטורקיה הוא הביא באמתחתו התחייבות להשקעות בסך 10 מיליארד דולר בטורקיה. בינואר 2022 אף הוסכם על עסקת החלף (SWAP) בין המדינות בהיקף 5 מיליארד דולר. בביקור הגומלין של ארדואן באבו-דאבי נחתמו שורת הסכמים בין המדינות, ביניהם בתחומים של הכנה להתמודדות עם אסונות המוניים, שינויי האקלים וכן שיתוף פעולה ראשוני בתחום תעשיות הביטחון.

נוסף על כך, בהחלטה יוצאת דופן, באפריל 2022 החליטו רשויות המשפט בטורקיה להקפיא את ההליכים המשפטיים לגבי רצח העיתונאי ג'מאל חשוקג'י ולהעביר את ניהול המשפט לערב הסעודית. החלטה זו הגיעה לאחר דיאלוג בין אנקרה וריאד שנמשך כשנה וכמהלך הכנה לקראת ביקור ארדואן בערב הסעודית, שנדחה מספר פעמים.

טורקיה הייתה זו שהחלה בגישושים מול ריאד ואבו-דאבי כחלק ממאמץ לשפר את היחסים גם עם ישראל ומצרים. נראה שהמניע המרכזי לניסיונות ההתקרבות של אנקרה למדינות באזור קשור לצורך שלה לשפר את מצבה הכלכלי, והם הגיעו גם על רקע חילופי הממשלים בארצות הברית והסכם הפשרה במפרץ בין קטאר לשכנותיה, שלהלכה מאפשר יותר גמישות מדינית בין הצדדים. מבחינת טורקיה, גם העובדה שאבו-דאבי הצרה את צעדיו של המאפיונר הטורקי, סדאט פקר, אשר מצא מחבוא בשטחה ושידר סרטונים אשר הביכו את השלטון באנקרה, הייתה קריטית לשינוי המדיניות. עדות נוספת לשינוי ביחסים בין הצדדים הייתה תיאום

העמדות ביחס למתרחש בתימן: התקפות החות'ים כנגד איחוד האמירויות וערב הסעודית בינואר 2022 הביאו את משרד החוץ באנקרה לגנותן ואף לכנותן, בפעם הראשונה, "פעולות טרור".

הרקע למתיחות

מדינות המפרץ, למעט קטאר, רואות בטורקיה, בהנהגת ארדואן, גורם מערער יציבות, בעל שאיפות ניאוו-עות'מאניות התומך בתנועות האסלאם הפוליטי במרחב. על רקע השלכות הטלטלה האזורית, גבר החשש מפני טורקיה לאור תמיכתה במפלגות הקשורות לאחים המוסלמים, וספציפית במצרים וכלפי חמאס. מדיניות זו של טורקיה מהווה איום עליהן, לא רק ברמה האזורית, אלא בראש ובראשונה בזירת הפנים שלהן.

בתחילת העשור הקודם היה ניסיון לחמם את היחסים בין טורקיה למדינות המפרץ לאור רצונה של ערב הסעודית לצרף את אנקרה למחנה האנטי-איראני. טורקיה אף הצהירה על תמיכה, אמנם מסויגת, בערב הסעודית בשלביה הראשונים של המלחמה בתימן. נוסף על כך, טורקיה הצטרפה ל"ברית האסלאמית נגד הטרור" שיזם יורש העצר הסעודי מוחמד בן-סלמאן ב-2015. מנהיגי המדינות ערכו ביקורים רשמיים מתוקשרים, ושתייהן אף הקימו מועצה לשיתוף פעולה אסטרטגי ביניהן.

התקרבות זאת הייתה זמנית. שאיפותיה האזוריות של טורקיה הציבו בעיה למרבית השחקניות הסוניות המרכזיות - שכל אחת מהן עדיין רואה עצמה ראויה לבכורה אזורית. כתוצאה מכך, אנקרה, אבו-דאבי וריאד התחרו ביניהן על עיצוב הסדר האזורי ותמכו בצדדים מנוגדים בסכסוכים שונים, לרבות במלחמת האזרחים בלוב. מדיניותה האסרטיבית של אנקרה ותמיכתה באחים המוסלמים ובקטאר היוו מקור למתיחות מתמשכת בין שלוש המדינות. לצד הקמת בסיסי צבא, נמלים ותמיכה בשלוחים, המדינות ניסו להקים התאגדויות, גם אם רופפות, כדי לממש את האינטרסים שלהן. בהקשר זה ניתן להזכיר את התחממות היחסים בשנים האחרונות בין איחוד האמירויות וערב הסעודית מצד אחד ובין יוון וקפריסין מן הצד השני.

האתגרים שבדרך

נראה כי השיח בין הצדדים מתמקד כעת בשיתוף פעולה כלכלי, כאשר היבטים מדיניים מרכזיים נותרים פתוחים, לצד חשדנות הדדית בסיסית לגבי השאיפות והמניעים ארוכי הטווח של הצדדים. בכל האמור לאיחוד האמירויות, ניכר כי חימום היחסים עם אנקרה תואם את תכניתיה להרחיב את השפעתה הכלכלית ולנצל לשם כך את מיקומה הגיאוגרפי של טורקיה. ואילו אנקרה, בגלל המשבר הכלכלי המתרחב בה, זקוקה להשקעות חיצוניות. לגבי ערב הסעודית, טורקיה חפצה בכניסה מחודשת לשוק המקומי של הכלכלה הגדולה במזרח התיכון.

יתרה מכך, בערב הסעודית ובאיחוד האמירויות רווחת הנחה כי אנקרה הסונית עשויה לאזן ולו חלקית את עוצמתה של איראן השיעית. החשש במפרץ הוא שגם אם ייחתם הסכם הגרעין המחודש, אך גם כנקמה במקרה שלא, עלולה טהראן להגביר בעקבות ההתפתחויות את

פעילויותיה התוקפניות. אומנם, ראה זו של טורקיה, כמעצמה אזורית בעלת שאיפות להרחיב את השפעתה, הייתה בין היתר הסיבה לעוינות בין טורקיה למדינות המפרץ בעשור האחרון. אולם, ניכר במפרץ שינוי תפיסה בהקשר זה, הבא לידי ביטוי בניסיון לקרב את טורקיה, והפעם - כמשקל נגד לאיראן. ספק אם באנקרה שותפים לראיה אסטרטגית זו: ולמרות מתח עתי עם טהראן, המדיניות הטורקית כלפי איראן שונה ונראה כי פער זה יהווה מחלוקת בין הצדדים בהמשך הדרך.

בנוסף, קרוב לוודאי שהציפיות במפרץ לשינוי אסטרטגי בתפיסה האזורית של טורקיה לא יתממשו. הנוכחות הצבאית של טורקיה במפרץ ומעורבותה בלוב ובזירת הים האדום ממשיכה להוות איום. למעשה, ההפשרה בין אנקרה לאבו-דאבי ניזונה בין היתר משיווי המשקל העדין שנוצר בעקבות השיחות בין הגורמים היריבים בלוב, המאפשר זמנית לשחקנים החיצוניים למתן את מדיניותם. עבור ערב הסעודית – צריך יהיה עוד לראות האם תהיה אנקרה עקבית מעתה ואילך בתמיכתה בעמדותיה של ריאד לגבי מלחמת האזרחים בתימן.

יש לציין שריאד מתקדמת באופן זהיר והדרגתי יותר מאשר אבו-דאבי מול טורקיה, בעודה מצויה בדיאלוג מול אנקרה: במאי 2021 ביקר בערב הסעודית שר החוץ הטורקי, לאחר שיחת טלפון בין המלך סלמן לבין ארדואן, ובמארס 2022 נפגשו שרי החוץ של המדינות וסיכמו על "שיפור היחסים". נראה שהדיאלוג הצליח להפחית במשהו את מפלס המתיחות, אך היריבות האישית בין ארדואן ליורש העצר הסעודי, מוחמד בן-סלמאן, תמשיך להכתיב הסכנות בפיתוח היחסים. אף לא ברור, האם כפי שאבו דאבי וריאד מצפות, אנקרה תצליח לשקם את יחסיה עם מצרים לאור הקושי שלה להכיר בלגיטימיות של משטר הנשיא עבד אל פתאח א-סיסי. אולם, גם בציר זה יש התקדמות. מהצד הטורקי היו דיווחים על מינוי שגריר לקהיר, תשע שנים מאז שגורש השגריר הקודם מהמדינה, ועל כך שמתוכנן ביקור של שר החוץ המצרי בטורקיה.

גם הנכונות של אבו-דאבי לפעול לשיקום המדיני של משטר אסד בסוריה היא התפתחות אשר אנקרה נאלצת לקבל בחוסר רצון, אך הקיפאון במלחמת האזרחים מאפשרת לצדדים להימנע מעימות לגבי הסוגיה הסורית. מבחינת טורקיה, בידי מדינות המפרץ מנוף לחץ לא מבוטל כלפיה בדמות הקשרים המתהדקים שלהן עם יוון, קפריסין ובמיוחד עם ישראל. משום שבהקשר המזרח ים תיכוני טורקיה ממשיכה להציג עמדות בלתי מתפשרות מול קפריסין ויוון, התפתחויות בזירה זו עשויות אף הן להחמיר את המתחים בין אנקרה לאבו דאבי.

קטאר אינה רואה בעין יפה את ההתקרבות המסתמנת בין טורקיה לאבו-דאבי, ריאד וקהיר, שכן נותרו בינה לבין שכנותיה מחלוקות והתחרות אזורית על השפעה עדיין קיימת. קטאר חוששת, כך נראה, לאבד את תפקידה הייחודי עבור טורקיה במפרץ - האמירות מארחת בסיס צבאי טורקי - לטובת שכנותיה.

הצדדים גם אווזים בגישות שונות בכל האמור לאופן שבו יש להתמודד עם הסוגיה הישראלית-פלסטינית, במיוחד לאחר חתימת הסכמי אברהם. טורקיה הייתה בין המגנים את הנורמליזציה בין ישראל למדינות במפרץ ואף איימה להחזיר את השגריר הטורקי מאיחוד האמירויות לאחר

שנחתמו ההסכמים. האיום לא מומש, ואף נראה שתהליך הנורמליזציה דחף למעשה את אנקרה להכיר במגבלות העמדה העוינת שאמצה ולהצטרף למגמה. עם זאת, הסלמה משמעותית בגזרה הישראלית-פלסטינית עשויה גם ליצור לחץ מכיוון אנקרה על איחוד האמירויות לקרר את יחסיה עם ישראל. מעבר לכך, הצלחה של ההפשרה בין טורקיה לאיחוד האמירויות יכולה להוביל להתקררות מסוימת ביחסים בין ישראל לאיחוד האמירויות, אשר שמה לה למטרה לנהל דיאלוג עם כל השחקנים באזור ולא תוכל להפגין עמדות אוהדות כלפי ישראל באותה מידה כמו בתקופה הראשונית אחרי חתימת הסכמי אברהם.

היכולת של המדינות הסוניות לגדר סיכונים ולגלות פרגמטיזם ביחסים ביניהן היא בסיס חשוב ליכולת השפעתן על ההתפתחויות האזוריות ולשרטוט מחדש של מפת הבריתות. העובדה שאיחוד האמירויות הייתה חלוצה בשיפור היחסים עם טורקיה מתווה דרך לריאד ולקהיר. אולם, האתגרים העומדים בפני שיפור ממשי ביחסים עם אנקרה מהווים תמרור אזהרה עבור מדינות ערב לקחת בעירבון מוגבל את החיזור הטורקי. ספקנות זאת כלפי מידת הנכונות של אנקרה להתמיד בנתיבים החדשים שהיא צועדת בהם קיימת גם בירושלים. עם זאת, מדובר בשינוי כיוון כלל-אזורי ועובדה זו תורמת לכך שהצעדים השונים למעשה מחזקים זה את זה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט